

ALATOO ACADEMIC STUDIES

ALATOO ACADEMIC STUDIES / ЖАРЫЛУУ
БЕОТНИК / ALATOO ACADEMIC STUDIES

ISSN: 1694-5263

www.iaau.edu.kg/aas

ALATOO ACADEMIC STUDIES

54
www.iaau.edu.kg/aas

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КР
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE KYRGYZ REPUBLIC

**“ALATOO ACADEMIC STUDIES”
ЖАРЧЫСЫ
ВЕСТНИК “ALATOO ACADEMIC
STUDIES”
ALATOO ACADEMIC STUDIES**

№ 1 – 2017 жыл
(Эл аралык илимий журнал)
Эл аралык Ататүрк-Алатоо университетинин басылышы
Бишкек, КЫРГЫЗСТАН

№ 1 – 2017 год
(Международный научный журнал)
Издание Международного университета Ататюрк-Алатоо
Бишкек, КЫРГЫЗСТАН

Number 1 – 2017
(International Scientific Journal)
a publication of International Ataturk Alatoo University
Bishkek, KYRGYZSTAN

2017-ж. № 1 Эл аралык илимий журналында “Ааламдашуу доорунда эл аралык университеттердин орду, ролу жана келечеги” аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференциясынын материалдары жана башка илимий макалалар жарыяланды
2016-жылдын 18-ноябрь

В международном научном журнале № 1 - 2017 г. опубликованы материалы Международной научно-практической конференции:
“Место, роль и перспективы международных университетов в эпоху глобализации”
и другие научные статьи
18 ноября 2016 года

The issue № 1 - 2017 of the International academic Journal published proceedings of the International Conference “The role and prospects of the international universities in the context of Globalization”. This issue also published other academic articles.
November 18, 2016

2017

Журнал Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинде катталган, каттоо күбөлүгү № 969.

"ALATOO ACADEMIC STUDIES" (AAS) Журналы Кыргыз Республикасынын массалык маалымат каражаттары жөнүндөгү аракеттеги мыйзамына, нормативдик актыларына ылайык басылып чыгарылууда. Журнал 2006-жылы Эл аралык Ататүрк-Алатоо университетинин Окумуштуулар Кеңешинин чечими менен уюштурулган.

Журнал Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан сунушталган рецензиялануучу илимий басылмалардын жана Эл аралык Ататүрк-Алатоо университетинин (ЭААУ) илимий-техникалык басылмаларынын Тизмесине кошулган.

Бул журналда Кыргызстандын окумуштууларынын ар тармактагы макалалары, эмгектери эле эмес, башка өлкөлөрдүн окумуштууларынын төмөнкү багыттар: саясат таануу, укук, социология, экономика, ошондой эле гуманитардык-педагогикалык ишмердүүлүк, физика, математика жана техника, медицина, химия жана биология, геология, экология жана айыл чарбасы боюнча дагы эмгектери жарыяланат.

AAS журналы материалдарды кыргыз, орус, англис жана түрк тилдеринде жарыялайт.

AAS журналы печаттык формада кварталына бир жолу жарыяланат.

Журнал экономика, илим, техника ж.б. иш абалдарына жана перспективаларына кызыккан окумуштууларга, жаңы изилдөөчүлөргө, жогорку окутуучуларына, аспиранттарга жана студенттерге, саясатчыларга, практиктерге арналат.

Журнал "ALATOO ACADEMIC STUDIES" (AAS) издается в соответствии с действующим законодательством о средствах массовой информации, нормативными актами Кыргызской Республики. Журнал учрежден решением Ученого Совета Международного университета Ататюрк-Алатоо в 2006 г.

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК КР, и научно-технических изданий Международного университета Ататюрк-Алатоо (МУАА).

В данном журнале публикуются научные труды различных отраслей, статьи ученых не только Кыргызстана, но и других стран по следующим направлениям: политологии, праву, социологии, экономике, также по гуманитарно-педагогической деятельности, физике, математике и технике, медицине, химии и биологии, геологии, экологии и сельскому хозяйству.

Журнал AAS публикует материалы на кыргызском, русском, английском и турецком языках.

Журнал AAS издается в печатной форме с периодичностью один раз в квартале.

Журнал предназначен для ученых, молодых исследователей, преподавателей вузов, аспирантов и студентов, политиков, практиков, интересующихся положением дел и перспективами развития экономики, науки, техники и т.д.

"ALATOO ACADEMIC STUDIES" (AAS) dergisi, Kırgız Cumhuriyeti'nin kitle iletişim araçları hakkındaki yurttaki kanunları ve yasalarına uygun şekilde yayımlanmaktadır. Dergi, Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi Senatosu kararıyla 2006 yılından itibaren yayımlanmaktadır.

Dergi, Kırgız Cumhuriyeti Devlet Tasnif Komisyonu tarafından önerilen önde gelen bilimsel yayımlar listesinde ve Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesinin bilimsel –teknik yayımları listesinde yer almaktadır.

Dergide, Kırgızistan ve diğer ülkelerin bilim adamlarının siyaset bilimi, hukuk, sosyoloji, iktisat, sosyal bilimler ve pedagoji, fizik, matematik, teknik bilimler, tıp, kimya ve biyoloji, jeoloji, ekoloji ve tarım alanlarındaki bilimsel çalışmaları yayımlanmaktadır.

AAS dergisinde makaleler Kırgızca, Rusça, İngilizce ve Türkçe dillerinde yayımlanır.

AAS dergisi üç ayda bir süreyle, basılı formatta çıkmaktadır.

Derginin okuyucuları ekonomik, bilimsel ve teknik vs. gelişmelerle ilgilenen bilim adamları, genç araştırmacılar, üniversite öğretim üyesi ve görevlileri, doktora öğrencileri, üniversite öğrencileri, siyasetçiler ve pratisyenlerdir.

The magazine "ALATOO ACADEMIC STUDIES" (AAS) is published in accordance with applicable law and regulations of the Kyrgyz Republic on the media. The journal was established by the Academic Council of the International Ataturk-Alatoo University in 2006.

The magazine is included in the list of scholarly publications recommended by the HAC of the Kyrgyz Republic and scientific and technical publications of the International Ataturk-Alatoo University (IAAU).

This magazine publishes scholarly works on various industries, scientific articles, not only on Kyrgyzstan, but also other countries in the following areas: political science, law, sociology, economics, and also on humanitarian and educational activities, physics, mathematics and engineering, medicine, chemistry and biology, geology, ecology and agriculture.

The AAS magazine publishes materials in Kyrgyz, Russian, English and Turkish.

The AAS magazine is published quarterly in print form.

The magazine is for scientists, young researchers, university professors and students, policy makers, practitioners who are interested in the situation and prospects of development of economy, science, technology, etc.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ ЖУРНАЛА

<i>Осман Гокалп</i>	главный редактор, ректор Международного университета Атаюрк-Алатоо, д.м.н., профессор (медицинские науки)
<i>Мариям Эдилова</i>	зам. гл. редактора, д.филос.н., профессор МУАА (философия)
<i>Зеки Пекташ</i>	координатор, редактор «AAS» МУАА, проректор по науке, к.п.н., доцент (педагогика)

ЧЛЕНЫ СОВЕТА

<i>Салидин Калдыбаев</i>	д.п.н., профессор МУАА (педагогика)
<i>Мурат Жаманбаев</i>	д.ф.-м.н., профессор КТУ им. И.Раззакова (математика)
<i>Ибрахим Хасгур</i>	д.э.н., профессор МУАА (статистика и закон)
<i>Бейшенбай Усубалиев</i>	д.ф.н., профессор Восточный университет им. М. Кашгари (кыргызское языкознание)
<i>Ташполот Садыков</i>	д.ф.н., профессор МУАА (тюркология)
<i>Самандар Искандаров</i>	д.ф.-м.н., профессор КРСУ им. Б. Ельцина (математика)
<i>Жаркынай Мусаева</i>	д.э.н., профессор МУАА (экономика)
<i>Ведат Кырай</i>	д.т.н., доцент МУАА (электроника, робототехника и Fuzzy Logic)
<i>Орозбек Кожозулов</i>	к.ф.-м.н, доцент МУАА (физика)
<i>Асылбай Ибраев</i>	д.ф.н., профессор МУАА (сравнительное языкознание)
<i>Кубан Мамбеталиев</i>	д.ф.н., профессор МУАА (журналистика)
<i>Токторбек Омурбеков</i>	д.и.н., профессор КНУ им. Ж. Баласагына (история)
<i>Сабырбек Джумабеков</i>	д.м.н., профессор БНИЦТО, Академик НАН КР (травматология-ортопедия)
<i>Джаскыпбек Абдуллаев</i>	к.м.н., доцент КГМА (хирургия)
<i>Талантбек Сооронбаев</i>	д.м.н., профессор НЦКиТ (пульмонология)
<i>Жолборс Жоробеков</i>	д.полит.н., профессор, КНУ им. Ж. Баласагына (политология)
<i>Канат Сманалиев</i>	д.ю.н., профессор, КНУ им. Ж. Баласагына (юридические науки)
<i>Кундуз Жузупекова</i>	к.ф.н., доцент МУАА (кыргызский язык и литература)
<i>Ибрагим Келеш</i>	к.э.н., доцент МУАА (бухгалтерский учет)

Журналды илимий цитирлеенүн Россиялык индексине **(ИЦРИ-РИНЦ)** киргизүү тууралуу Илимий электрондук китепкана ЖЧК менен №712-11/2015 лицензиялык келишим

Лицензионный договор с ООО научной электронной библиотекой № 712-11/2015 о включении журнала в Российский индекс научного цитирования **(РИНЦ)**
License agreement with Scientific Electronic Library (PTY) LTD № 712-11/2015 on the inclusion of the journal in the Russian Science Citation Index **(RSCI)**

ALATOO ACADEMIC STUDIES

ISSN: 1694-5263

Number 1– Year 2017

МАЗМУНУ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHILOLOGICAL SCIENCES

- Айсулуу Абдыкалыкова.* Кыргыз тилинин синтаксисинин айрым маселелеринин проф. К.Тыныстанов тарабынан аныкталышы 17
Определение некоторых проблем синтаксиса кыргызского языка профессором К. Тыныстановым
Some problems in the kyrgyz language syntax defined professor K. Tynystanov
- Таиполот Садыков.* Лексикографиялык жана терминологиялык базалар инновациялык технологиялардын контекстинде 22
Лексикографические и терминологические базы в контексте инновационных технологий
Lexicographic and terminological bases in the context of innovative technologies
- Жумабек Дуйшеналиев.* Массалык жумушчу жана революциялык ырлардын XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында кыргызстандагы социалдык өзгөрүүлөргө тийгизген таасири 29
Влияние массовых рабочих и революционных песен конца XIX века и начала XX века на социальные изменения в кыргызстане
Influence of mass work and revolutionary songs of late XIX century and early XX century on social change in kyrgyzstan
- Мехмет Кожасага.* Фразеологизмдерди изилдөөнүн айрым маселелери жөнүндө 37
О некоторых вопросах изучения фразеологизмов
About some questions of research of phraseological units
- Алтынай Сайдалиева.* Ааламдашуу шартында макал-лакаптар аркылуу кыргыз тилин үйрөтүү (Ататүрк-Алатоо университетинин мамлекеттик тилди окутуу мисалында) 42
Обучение кыргызскому языку посредством пословиц и поговорок в процессе глобализации (На примере обучения государственного языка в университете МУАА)
Through the proverbial language learning in the context of globalization (On an example of studying the state language in MUAA University)

Cihan Bulut, Elçin Suleymanov, Fahri Hasanov. Petrol ihrac eden post-Sovyet Ülkelerinde petrol fiyat dalgalanmalarının ülke ekonomî politikalarına etkisi 99

Влияние колебаний цен на нефть на экономическую политику стран нефтеэкспортеров бывшего Советского Союза

The impact of the oil price fluctuations on the economic policies in the oil-exporting countries of the former Soviet Union

**ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES**

Бахытгуль Тулеуова, Гульнара Смагулова. Развитие полиязычного образования в Республике Казахстан как фактор интеграции в мировое пространство: опыт и перспективы 119

Қазақстан Республикасындағы көп тилдүү билим берүүнүн өнүгүүсү дүйнөлүк мейкиндикке биригүү фактору катары: тажрыйбалар жана келечек

Development of multilingual education in the Republic of Kazakhstan as a factor of integration into the global community: experience and prospects

Лайли Амираева. Балдарга эстетикалык тарбия берүүдөгү “Көркөм өнөр” предметинин ролу 126

Роль предмета “Художественное искусство” в формировании эстетического воспитания

The role of teaching art in forming aesthetic values in

Өрнөк Сманбаев, Анара Аманова. Айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору 130

Ways to increase the efficiency of vocational guidance work in a rural school

Пути повышения эффективности профориентационной работы в сельской школе

Шолпан Байнеш, Ляйла Турумбетова. О проблеме интернационализации образования 137

Билим берүүнү интернационализациялоо

Тобилим берүүнү интернационализациялоо

To the problem of education internationalization

Aikerim Sagynbekova. The role of multiculturalism in the internationalization of high education in Kyrgyzstan 142

Роль мультикультурализма в интернационализации высшего образования в Кыргызстане

Кыргызстандагы жогорку окуу жайды интернационалдаштыруудагы көп маданияттуулуктун орду

УДК 371

АЙЫЛ МЕКТЕБИНДЕ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮ ИШИНДИН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУНУН ЖОЛДОРУ

Өрнөк Сманбаев

к.п.н., доцент, И.А. Арабаев атындагы КМУ

Анара Аманова

к.п.н., доцент, Ж. Баласагын атындагы КУУ.

Кыскача мазмуну

Макалада коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн мааниси жана анын натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору каралган.

Ачык сөздөр: кесипке багыт берүү, форма, метод, педагогикалык процесс, окутуу, тарбиялоо.

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF VOCATIONAL GUIDANCE WORK IN A RURAL SCHOOL

Abstract

The article describes the importance of vocational guidance of schoolchildren in the new socio-economic conditions of development of society and ways to increase its effectiveness.

Key words: professional orientation, form, method, teaching process, training.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФИОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ В СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЕ

Аннотация

В статье рассмотрены значение профессиональной ориентации школьников в новых социально-экономических условиях развития общества и пути повышения ее эффективности.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, форма, метод, педагогический процесс, обучение, воспитание.

Кыргыз Республикасын 2017-жылга чейинки өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттарында айыл чарбасын туруктуу өнүктүрүү жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу милдеттери белгиленген. Бул милдеттер өз ара байланышкан эки маселени учурдун талабына ылайык чечүүнү талап кылат.

Биринчиден, айыл чарбасынын бардык тармактарына илимдин, техниканын жана алдыңкы технологиянын жетишкендиктерин, эмгекти уюштуруунун жаңы формаларын (дыйкан-фермердик чарбалар, акционердик коомдор, кооперативдер, коллективдүү чарбалар) киргизүүнү, экинчиден, белгиленген социалдык-эко-

экономикалык милдеттерди чечүү үчүн компетенциялуу адистерди даярдоону күн тартибине коет.

Өлкөбүздүн агрардык саясатын турмушка ашырууда айыл мектеби маанилүү роль ойнойт. Өз убагында жана сапаттуу квалификациялуу даярдыгы бар айыл чарба эмгекчилерин даярдоодо айыл мектебине да жоопкерчилик жүктөлөт. Анткени, мектеп бүтүрүүчүсү айыл чарба эмгекчилеринин катарын толуктоодогу негизги резерв болуп саналат. Мына ушул жагдайлар айыл мектебинин окуучуларына кесиптик багыт берүү системасын өркүндөтүүнү талап кылат.

Кесиптик багыт берүү – бул ар бир окуучунун ден соолугун, жөндөмдүүлүгүн, кызыгуусун жана коомубуздун квалификациялуу даярдыгы бар адистерге муктаждыгын эске алып, аны аш сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо боюнча жүргүзүлүүчү педагогикалык иштердин системасы. Өсүп келе жаткан жаш муундарды кесип тандап алууга даярдоо татаал проблема болгондуктан социологиялык, экономикалык, педагогикалык, психологиялык, медициналык аспектилерде изилденүүдө. Бирок, базар экономикасына өтүүнүн шарттарында окуучуларды айыл чарба кесиптерин тандап алууга багыт берүүнүн сапатын жакшыртуу менен байланышкан маселелер жеткиликтүү изилдене элек.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарды, республикабыздын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды жана изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжаларды талдоонун негизинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин төмөндөгү багыттарда өркүндөтүү керек деп айта алабыз:

1. Азыркы кездеги өлкөбүздүн өнүгүүсүн эске алуу менен айыл мектебин жана анда жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү ишин модернизациялоонун стратегиялык жана тактикалык багыттарын аныктоо.

2. Базар экономикасынын шарттарына ылайык келген кесиптик багыт берүү

ишинин алгылыктуу системасын иштеп чыгуу.

3. Айыл мектебинде окуу-тарбия ишинин кесиптик багыт берүүчүлүк жана айыл чарба багыттуулугун арттырууга көңүл бөлүү.

4. Келечектеги айыл мектебинин мугалимерин кесиптик багыт берүү ишине даярдоону жакшыртуу.

5. Айыл жергесинин өзгөчөлүгүн эске алуу менен социалдык партнерлукту өркүндөтүү ж.б.

Кесипке багыт берүү ишинин ийгилиги методологиялык, теориялык, методикалык маселелеринин иштеп аныктоого көз каранды болот. Бул окуучулардын айыл чарба кесиптерине кызыгуусун калыптандырууга багытталган кесиптик багыт берүү ишинин жаңы системасын аныктоону талап кылат. Коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарында иштин жаңы методикасын, технологиясын гана иштеп чыкпастан, окуучуларга педагогикалык-психологиялык таасир этүүнүн практикада колдонулуп келе жаткан, өзүн актаган форма, методдорун жана каражаттарын өркүндөтүү зарыл. Мында окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн илимий негизделген системасынын моделинин форма, методдордун, мазмунунун жана анын структуралык элементтеринин мүнөздөмөсүн берүү керек.

Көптөгөн изилдөөлөрдө кесиптик багыт берүүнүн методологиялык негизи катары окуучуларга политехникалык билим берүү жана окутууну өндүрүмдүү эмгек менен байланыштыруу каралган (П.Р. Атутов, А.С. Макаренко, Н.К. Крупская, А.Т. Токтосунов, С.Т. Шацкий, ж.б.лар). Чынында аталган методологиялык негиз окуучунун кесип тандап алууга даярдоодо мааниге ээ болуору шексиз. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарына ылайык айыл мектебинде окуучуларга кесиптик багыт берүү ишин өркүндөтүү үчүн проблеманын методологиялык негизин (мамиле жасоонун) тактоо керек.

Кесипке багыт берүү маселесинин методологиялык негизин кайра кароонун мааниси коомдогу социалдык-экономикалык жашылануу процесстери жана инсандын потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн үйрөнүүгө болгон кызыгуунун өсүшү менен шартталат. Жаштар өзүнүн керектөөлөрүн канааттандыруу боюнча зарыл болгон тажрыйбаларга, өзүн-өзү реализациялоонун цивилизацияланган каражаттары, жолдору жана башка маселелери боюнча жеткиликтүү билим, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ эмес. Окумуштуу В.В.Краевскийдин пикири боюнча методология. коомдун билим берүү ишиндеги ситуацияны тактоого, педагогикалык практиканын жана илимдин алга жылышына көмөк көрсөтөт. (2). Ал эми кесипке багыт берүүнүн методологиясы бул кесиптик өзүн аныктоонун илимий проблемаларынын изилдөөнүн системалары, структурасы, принциптери, аспектилери, форма жана методдору, кесип тандоо маселесинде инсандын жана коомдун кызыгуусун оптималдаштыруу максатында жаштарга практикалык таасир этүүнү өркүндөтүү жөнүндөгү негизги жоболор (3).

Кесипке багыт берүү маселесин чечүүдө объективдүү социалдык керектөөлөр жана кызыгуулар өндүрүштүк мамилелердин кыймылдаткыч күчү болуп саналат дагы, адамдын негизги өндүргүч күч катары мазмундук маңызын аныктайт. Кесипке багыт берүү ишине методологиялык мамиле жасоонун багыттарын иштеп чыгууда бул багытта белгилүү болгон илимий маалыматтар, инсандын маңызы жана анын социалдык байланыштары жөнүндөгү философиялык жоболор мааниге ээ болот. Төмөндө айыл мектебинде кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга таасирин тийгизген мамиле жасоонун багыттарына кыскача токтоло кетелиз.

1. Кесиптик багыт берүү ишине социалдык-экономикалык мамиле жа-

соо. Окуучуларды кесип тандап алууга даярдоо ишинин ийгилиги анын түздөнтүз социалдык-экономикалык саясатка таягандыгы менен байланышат.

Биринчиден, кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө аталган аспектини эске алуу өлкөбүздөгү социалдык-экономикалык милдеттерди чечүүчү квалификациялуу даярдыгы кесип ээлерин даярдоо менен шартталат.

Экинчиден, базар экономикасына өтүүнүн натыйжасында өндүрүшкө эмгекти уюштуруунун жашы формаларынын жана алдышкы технологиялардын киргизиле башташы жаштарга кесипке багыт берүүнү активдештирүүнүн зарылдыгын пайда кылды. Үчүнчүдөн, келечекте өндүрүштүн тармактарынын жашы типтеги, көп профилдүүлүктүн негизинде даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгы өсөт. Төртүнчүдөн, жаштардын кесиптерин объективдүү жана субъективдүү себептер менен алмаштырышы, айылдык жаштардын шаарларга миграциясынын өсүшү кесиптик багыт берүүнүн сапаттык деңгээлин жакшыртууну талап кылат. Мына ушул сыяктуу факторлор окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн ролун жогорулатып, ага социалдык-экономикалык мамиле жасоону талап кылат.

Бир катар изилдөөлөрдө окуучулардын арасында кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдө социалдык аспектини эске алуу керектиги көрсөтүлгөн. М.Х. Титманын ою боюнча индивид жана атайын группалар үчүн биринчи планда конкреттүү кесипти тандоо эмес, белгилүү социалдык позицияны ээлөө турат (4). Окумуштуу В.Н.Шубкин өзүнүн изилдөөлөрүндө кесиптик шыкты социалдык шык катары классификациялаган (6). Ал эми М.Н.Руткевич менен Ф.Р.Филиппов (5) жаштардын планы алардын келечектеги социалдык позициясын кесип тандоо менен тыгыз байланыштырса, В.И.Журавлев кесип тандоону адамдын турмуштук өзүн аныктоосу менен айкалыштырган (1). Кесип

тандоого социалдык мамиле жасоо микро жана макро чөйрөнүн шарттарын, эмгек ресурстарынын абалын, кесип ээлерине коомдун муктаждыгын, жеке адамдын өзгөчөлүгүн эске алууну талап кылат.

Демек, кесипке багыт берүү ишине социалдык-экономикалык мамиле жасоо анын милдеттерин, мазмунун, форма жана методдорун, мүмкүнчүлүгүн аныктоого жардам берет.

2. Кесиптик багыт берүү ишине системалуу мамиле жасоо. Системалар теориясы изилдөөнүн объектисинин бүтүндүгүн, анын ички байланыштарын жана мамилелерин аныктайт. Кесипке багыт берүү ишин өркүндөтүү өз кезегинде иштин негизги принциптерин аныктаган белгилүү системаны иштеп чыгууну талап кылат. Себеби, системалуу мамиле жасоо, кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуу форма, методдорун, каражаттарын, мазмунун жана технологиясын табууга, окуучулардын кесиптик кызыгуусун, аны тандоодогу мамиле мотивин калыптандырууга жардам берет.

Системалык мамиле жасоодо кесиптик багыт берүү ишинин компоненттери өз ара тыгыз байланышта болуп, окуу-тарбия ишинин элементтери менен бирге ырааттуу жүргүзүлөт. Кесиптик багыт берүү ишинин системасы мектеп бүтүрүүчүлөрүн өзүнүн мүмкүнчүлүгүн, региондун жана эмгек рыногунун шарттарын туура баалай билүүгө, анын перспективасын аныктоого, келечектеги кесипине байланыштуу практикалык иште өзүн текшерип көрүүгө үйрөтүүсү керек. Системалык мамиле жасоо системаны түзүп турган элементтердин жалпы жана жекелик касиеттерин аныктоого мүмкүндүк берет. Анткени кесиптик багыт берүү процесси өзүнүн бүтүндүгү, анын компоненттеринин структурасынын, өнүгүү булактарынын, башкаруунун системалык мүнөздө болушу менен шартталат.

Кесиптик багыт берүү ишине системалык мамиле жасоодо төмөндөгү компоненттерди бөлүп көрсөтүүгө болот:

- айыл чарбасындагы өзгөрүүлөргө ылайык кесиптик багыт берүү ишин прогноздоо, долбоорлоо;
- айыл чарбасындагы кесиптердин жана окуу предметтеринин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен кесиптик багыт берүү ишин моделдештирүү;
- окуу-тарбия ишин илимий негизделген окуу методикалык каражаттар менен камсыз болушу;
- кесиптик багыт берүү ишинин натыйжалуулугун текшерип туруу;
- башкаруу жана натыйжаны баалоо.

Кесипке багыт берүү ишинин системасы окуучу менен мугалимдин иш-аракети аркылуу ар түрдүүчө ишке кирет. Биринчи жолу - кесипке багыт берүү ишин түздөн түз мугалимдин уюштуруучу иш-аракети аркылуу. 2-жолу мугалимдин жетекчилиги жок эле окуучунун аракети аркылуу ишке ашат, 3-жолу мугалимдин жана окуучунун биргелешкен иш-аракети аркылуу. Биринчи жол авторитардык мүнөзгө ээ болуп, окуучунун пикири эске алынбайт. Алар пассивдүү угуучу катары жүрөт. Мисалы, кесипке багыт берүүгө байланышкан лекция өтүлсө, же бир башка иш чара өтсө алар алар окуучунун жардамысыз өтөт. Алар жөн гана угуучу болушат. Бул жол каалаган натыйжаны бербейт. Экинчи жол бир кыйла прогрессивдүү келип, өзүн-өзү тарбиялоо аркылуу ишке ашат. Окуучу өзүнүн алдына максат коюп, өзүнүн үстүнөн иштөөнүн форма жана методдорун өзү тандайт. Бул жолго ар бир тарбиялануучу умтулуусу керек. Анын умтулуусун тарбиялоодо өзүн-өзү тарбиялоого айлантуу керек. 3-жол кесиптик багыт берүү ишинин системасынын элементтеринин өз ара аракеттениши аныктоочу болот. Кесиптик багыт берүү ишинин системасы мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенишүүсү аркылуу ишке ашып, анын сапатын аныктайт. Мында мугалимдин иш аракети багыттоочу жана жетекчилик роль ойноп, ал кесиптик багыт берүүнүн максатын, маз-

мунун, формасын, методун, каражатын аныктап, ага ылайык окуучунун иш-аракетин уюштурат. Мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенишүүсүндө кесиптик багыт берүүдө максатка ылайык мазмун, метод, каражат кызмат өтөйт.

Диалектикалык системалык мамиле жасоо кесиптик багыт берүү ишине методологиялык негиз болуп саналат. Анткени, мындай мамиле жасоо окутуу жана тарбиялоо процесстеринин, изилденүүчү процесстердин өз өзүнчө компоненттерин жана ар түрдүү сырткы байланыштардын ортосундагы байланыштарды бүтүндүктө үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

3. Кесиптик багыт берүү ишине инсандык мамиле жасоо. Мындай мамиле жасоо инсандын уникалдуулугу, анын интеллектуалдык жана адептик эркиндигин таануу, сыйлоого укугу жөнүндөгү жоболорго негизделет. Бул мамилени эске алуу менен жүргүзүлгөн тарбиялоо инсандын шык жөндөмүнүн, чыгармачыл потенциалын актуалдаштырат. Бул педагогикалык процеске тарбиялануучунун инсандык тажрыйбасын кошууну талап кылат. (Лихачев Б.Т., Поташник М.М., Харламов И.Ф.). Инсан жөнүндөгү проблема абдан татаал болгондуктан илимий адабияттарда ар түрдүү аспектилерде каралууда. Окуучунун инсанына багытталгандык, алар менен авторитардык пикир алышууну демократтык жана гумандык пикирлешүү алышууга алмаштыруу инсандын өз алдынчалыгын өстүрүп, кесипти эркин тандоого даярдайт. Натыйжада инсандын сапаттары, өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү маселелер психологдордун (Божович А.И., Ковалев А.Г., Платонов К.К., Рубинштейн С.Л. ж.б.лар.) пикири боюнча инсандын структурасы өз ара байланышкан төрт подструктурадан турат. Биринчи подструктура бул инсандын багытталгандыгы, анын социалдык өзүн аныктаганы. Бул подструктурадагы, кызыгуу, жөндөм муктаждык, мотив, идеал мааниге ээ болот. Экинчи подструктура – жеке

турмуштан алган тажрыйба. (билгичтик, көндүм, адат, билим). Үчүнчү подструктура – психикалык процесстин жекече өзгөчөлүктөрү (эс, ой жүгүртүү, кабыл алуу, эрк, эмоция). Төртүнчү подструктура – темпераменттин өзгөчөлүктөрү. Кесиптик багыт берүү ишинде окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу, анын чыгармачылык жөндөмүн, инсандык сапаттарын, өнүктүрүп, таанып билүүгө, кесиптик кызыгуусунун калыптанышына таасирин тийгизет. Инсандык мамиле жасоону эске алуу кесиптик багыт берүү ишин туура уюштурууга, анын натыйжалуулугун арттырууга шарт түзүп, инсандын шык жөндөмүнүн, чыгармачыл потенциалын актуалдаштырат.

4. Кесиптик багыт берүү ишине иш-аракеттик мамиле жасоо. Иш-аракеттер теориясы социалдык-тарыхый процесстин жалпы теориясы катары кесиптик багыт берүү проблемасын чечүүдө принципалдуу роль ойнойт. Ал белгилүү коомдук-тарыхый алкакта адамдын инсан катары калыптанышынын негизги механизм, анын иш-аракетинин структурасында ачып көрсөтөт (Выготский Л.С., Леонтьев А.Н., Эльконин Д.В.). Окуучулардын эмгек иш-аракеттерин уюштурууну талдоо иш-аракеттердин кесиптик багыт берүүдөгү объективдүү жана субъективдүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого жардам берет. Биринчиден окуучунун өзү өзгөрөт (инсандын структурасы, көз карашы, ишеними ж.б.) экинчиден, тышкы (предметтик) иш-аракет ички планга айланат (Гальперин П.Я.). үчүнчүдөн иш-аракет керектөөнүн пайда болушу жана аны канааттандыруунун булагы болуп калат (Леонтьев А.Н.). Биз мындан иш-аракеттин теориялык, практикалык маанисин, инсандын өнүгүшүн жана калыптанышына, кесип тандоосун таасир эте тургандыгын көрө алабыз. Окуучунун иш-аракетин, мугалимдин уюштуруучу жана багыттоочу иш-аракети боюнча талдайбыз. Бул позицияда окуучунун бардык иш-аракетинин түр-

жүрүнөн карайбыз. Педагогикалык адабияттарда окуучулардын эмгеги окуу, өзүн-өзүн тейлөө коомдук пайдалуу жана өндүрүмдүү эмгек деп бөлүштүрүлгөн. Кандай гана иш-аракет болбосун, ал окуучунун кесип тандап алуусуна таасир тийгизүүчү фактор катары каралат. Ошол эле учурда жагымсыз педагогикалык шарттарда алар анын кесип тандап алуусуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Окуучунун инсан катары калыптанышында иш-аракет маанилүү каражат, шарт болгондуктан, окуучунун эмгегинин ар бир түрү сөзсүз түрдө чыгармачылык, кайра түзүүчүлүк мүнзгө ээ болушу керек. Кесиптик багыт берүү ишин жүртүзүүдө окуучунун эмгегинин түрүн эске алуу, анын инсандык касиеттерине туура келгендей уюштуруу гана анын келечектеги кесипи жөнүндө кешири маалыматтарга ээ болуп, теориялык жана практикалык даярдык алышында мааниге ээ болот.

5. Технологиялык мамиле жасоо. Квалификациялык даярдыгы бар кадрларды даярдоо дайыма тез темп менен өнүгүп жаткан өндүрүштөн алдыда болуп, жашы пайда болгон милдеттерге карата бат багыт алып, ийкемдүү жана жөндөмдүү болуусу керек. Мына ушуга байланыштуу окуучуларды ой жүгүрттө билүүгө, туура чечим кабыл алганга, коюлган проблеманы чечүү үчүн ар түрдүү варианттарды жылдырып жана алардан алгылыктуусун тандап алууга үйрөтүү керек. Технологиялык мамиле жасоону (диагноздоону, прогноздоону, моделдештирүүнү) кесипке багыт берүү ишинде колдонуу, окуучунун системалык ой жүгүртүүсүн багыттоочу педагогикалык шарттарды аныктайт: 1) окутуунун жана тарбиялоонун комплекстүүлүгү, 2) окуу процессинде ситуациялык логиканы өнүктүрүү. 3) окутуу тарбиялоо процессинин кесипке багыт берүүчүлүк жагдайы.

6. Чөйрөлүк мамиле жасоо. Бул социалдык жана мейкиндиктик-предметтик

курчоосунда кармалган инсанды калыптанышынын, өнүгүшүнүн педагогикалык таасир этүүнүн системасы (Ковалев Г.А., Мануйлов Ю.С., Рубцов В.В., Ясвин В.А. ж.б.лар.). Азыркы кездеги айыл жергесинин маданий жана билим берүүчүлүк чөйрөсү, пассивдүү бирок дайыма таасир тийгизген чөйрө активдүүгө караганда көбүрөөк таасир тийгизет. Материалдык базага жараша чөйрөнүн натыйжалуулугу ар түрдүү болот. Билим берүүчү, маданий-агартуучу, үй-бүлөлүк чөйрө күнүгө таасир этет, бирок жаратылыш, спорттук-ден соолукту жана көчө пассивдүү болот. Ар бир чөйрөнүн потенциалын аныктап, алардын ортосунда моделдештирилген байланышты тактап, тарбиялык максатта пайдалануу керек. Айыл социумунун атмосферасынын руханий атмосферасында баалуулуктун ар түрдүү системасында традициялык белгилер, мүнөз сакталып турат. Айыл жашоочулары коллективдүү аш сезимди алып жүрүүчүлөр, баалуулуктарды жактоочулар, өткөн муундардын тажрыйбасын, элдик педагогиканын, медицинанын, агрономиянын, зооветеринариянын, маданияттын традицияларынын мураскорлору. Республикабыздын айыл жергесинде билим берүү берүү проблемасынын абалын изилдөө, коллективдүү чарбалардын тарашы, маданий – агартуучу мекемелердин кыскарышы, адамдардын өздүк чарбалары менен гана чектелип калышына жана коммуникативдик проблемалардын пайда болушуна алып келди. Мында үй бүлөлүк, уруулук маселе биринчи орунга чыгып, жалпы коомдук кызыкчылык экинчи орунда калды. Элдин билим деш-гэлинин төмөндөшү, жумушсуздук, үй бүлөлүк проблемалар конструктивдүү өз ара катнашта кыйынчылыкты жаратууда. Ал эми балдардын ар түрдүү иш-аракеттерге катышуусу, биргелешкен иш-аракеттин негизи болуп кала берет. Мындай жашоонун өзгөчөлүгү эмгектик билгичтиктердин, көндүмдөрдүн ар түрдүү чарбалык иш-аракеттин кешири спектрин

талап кылат. Мына ушул жагдайларга байланыштуу айыл жергесинде мектептин билим берүүчүлүк жана социалдык чөйрөнү өнүктүрүүчүлүк мүмкүнчүлүгү окуучулардын кызыгуусун жана турмуштук планына ылайык дифференциалаштырылып уюштурулушу зарыл.

7. Компетенттүү мамиле жасоо бүгүнкү күндө дүйнөлүк билим берүү мейкиндигинде кеңири таралган Компетенция-бул окутуунун натыйжасында ээ болгон билимге, тажрыйбага, баалуулуктарга, шыкка негизделген жалпы жөндөмдүүлүк. Компетенция өзүнө когнитивдик, операциялык-технологиялык, мотивациялык, этикалык, социалдык жана жүрүм турумдук компетенцияларды, баалуулуктардын системасын камтыйт. Түйүндүү компетенциялар көп функционалдуулугу, чен өлчөмдүүлүгү, дисциплиналар аралык, метапредметтүүлүгү менен мүнөздөлүп, кесиптик, социалдык проблемаларды чечүүгө жардам берет. Кесиптик багыт берүүдө компетенттүү мамиле жасоо билим жана тарбия берүү ишинде туура кесиптик багыт алууга жөндөмдүү, коюлган милдетти чечүү үчүн зарыл болгон билимге, билгичтиктерге ээ динамикалуу инсандын калыптандуусуна таасирин тийгизет. Компетенттүү мамиле жасоо азыркы кездеги базар экономикасынын жана билим берүүнүн шартына жооп бергендиктен, аны кесипке багыт берүү ишинин бардык этаптарында, максатты, мазмунду, форма жана

методду, натыйжаны көзөмөлдөө ишин аныктоодо колдонуу максатка ылайыктуу. Бул таза тааныштыруучу мүнөздөгү маалымат берүүчү мүмкүнчүлүктөн, чыгармачылык иш-аракеттин ыкмаларына ээ болгон инсанды калыптандырат.

Биз жогоруда кесиптик багыт берүү ишине мамиле жасоонун айрым жагдайларына токтолдук. Аталган жагдайлар кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүдөгү проблемаларды тактоого, аны чечүүнүн негизги багыттарын, форма методдорун, мазмунун аныктоого, иштин натыйжалуулугун арттырууга шарт түзөт.

АДАБИЯТТАР:

1. Журавлев В.И. Вопросы жизненного самоопределения выпускников средней школы. Ростов-на-Дону. 1973.
2. Краевский В.В. Методология педагогики: прошлое и настоящее. // Педагогика. 2002, №1. С.3-10.
3. Сазонов А.Д. Профессиональная ориентация учащихся в советской школе. Учеб. Пособие. – Челябинск, 1974. -333 с.
4. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема. / На материалах конкретных исследований в ЭССР/. – М.: Мысль, 1975. - 198с.
5. Руткевич М.Н., Филиппов Ф.Р Социальные перемещения. М.1970
6. Шубкин В.Н. Социологические опыты. М., 1970